

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОМЕРЕЖА УКРАЇНИ: КОНЦЕПЦІЯ ТА СЦЕНАРІЇ ВТІЛЕННЯ

Однією з найпродуктивніших ідей сучасної екології є ідея екомережі. Вона є інтегральною в організації збереження біо- та ландшафтного різноманіття, з одного боку, і перспективою невиснажливого природокористування — з другого. Загальною тенденцією в підході до екомережі є намагання створити універсальну соціоприродну структуру, яка б розв'язувала не тільки проблеми збереження тварин, рослин, грибів та середовищ їхнього існування, а й постійно надавала населенню соціальну та економічну користь і, поліпшуючи умови його існування, тим самим закладала підвалини еколого-збалансованого розвитку території, як одного з його базових елементів. Розглядаються аспекти і проблемні моменти практичного впровадження ідеї екомережі.

Антропогенна діяльність, передусім пов'язана з сільським господарством, гірничо-видобувною промисловістю, розширенням населених пунктів і транспортно-комунікаційної сфери, призводить до трансформації і деградації екосистем та їхніх компонентів, фрагментації та скорочення площ, зайнятих природними комплексами, появи явищ спустіння, дегуміфікації, посилення ерозійних процесів. Скорочення площ, зайнятих природними екосистемами, згадуючи відому алегорію Оноре де Бальзака про шагрєневу шкіру, супроводжується втратою первинних рослинних угруповань та фауністичних комплексів, змінами в структурно-функціональних характеристиках екосистем, ландшафтів та біомів і пов'язане, зрештою, з втратою біотичного та

ландшафтного розмаїття, "природного капіталу", "екофонду".

Тенденція втрати біорізноманіття була помічена давно. Актуальність термінових заходів щодо його збереження визначається багатьма чинниками, які можуть бути зведені до трьох принципових характеристик:

— біорізноманіття є природним капіталом, без нього неможливий суспільно-економічний розвиток, причому, це самовідновлювальний за своєю природою капітал;

— біорізноманіття є ключовим фактором забезпечення екологічної рівноваги довкілля, біогеохімічних циклів та стійкості екосистем;

— біорізноманіття є функцією всіх живих орга-

нізмів різних рівнів організації в їх ценотичній та екосистемній організованості, унікальних в еколого-еволюційному сенсі, і в силу цього воно характеризує унікальність живих організмів та їхніх комплексів.

Заходи щодо збереження біорізноманіття стали важливим компонентом державної екологічної політики, конкретизуючи та розвиваючи ідеологію традиційної охорони природи.

Реалізація напрямів екологічної політики держави здійснюється, зокрема, через розробку окремих національних, державних, регіональних, місцевих та об'єктних програм і проєктів. Нині в Україні вже розроблено низку важливих державних програм — перспективного розвитку заповідної справи, оздоровлення басейну р. Дніпро та підвищення якості питної води, поводження та утилізації відходів, розвитку національної екомережі.

Однією з найпродуктивніших ідей сучасної "прикладної" екології є ідея екомережі [1]. Ідея екомережі є інтегральною в організації збереження біо- та ландшафтного різноманіття, з одного боку, і перспективою невиснажливого природокористування — з другого. В аспекті втілення екомережі йдеться про наступні елементи: природні коридори для забезпечення безперервності природних екосистем (вони ж — і міграційні шляхи водночас); природні ядра або осередки (ключові райони) для збереження екосистем, середовищ існування видів і ландшафтів; відновлювальні райони — для відновлення порушених елементів екосистем, середовищ існування й ландшафтів; супутні острівні природні масиви (насамперед для мігруючих видів); буферні зони, які сприяють зміцненню мережі та її захисту від впливу негативних зовнішніх факторів [2].

Організація природних ядер, буферних зон та коридорів має поєднувати природоохоронну діяльність із діяльністю господарською в різних секторах: аграрному та лісовому (підтримка екстенсивних, традиційних режимів господарювання), туристичному (підтримка сільського туризму з урахуванням інтересів місцевого населення), транспортному (кооперація у визначенні коридорів), рибальському (базується на принципах екологічно-збалансованого розвитку), планувальному (створення зон "зелених легень", враховуючи урбанізацію та необхідність врахування географічного розташування екомережі), а також у правовій сфері (розвиток відповідного нормативно-правового забезпечення), оцінки стану довкілля. Інший аспект — необхідність розвитку міжвідомчої співпраці, удосконалення та уніфікації підходів щодо збереження всіх законодавчо захищених природних територій, особливо унікальних природних комплексів, ландшафтів, грантів, середовищ існування рідкісних і зникаючих видів флори та фауни України і

Європи, їх угруповань та екосистем, водно-болотних угідь, пралісів, залишків степів тощо.

Головними функціями екомережі є забезпечення підтримання процесів розмноження, обміну генофондом, міграції видів, поширення видів на суміжні території, переживання ними несприятливих умов, переховування, забезпечення стабільності екосистем. Загальною тенденцією в підході до екомережі є намагання створити універсальну соціо-природну структуру, яка б розв'язувала не тільки проблеми збереження тварин, рослин, грибів та їх середовищ існування, а й постійно надавала населенню соціальну та економічну користь і, поліпшуючи умови його існування, тим самим заклала підвалини еколого-збалансованого розвитку території, як одного з його базових елементів.

Особливе значення ця роль екомережі має для екологічно вразливих і вельми деградованих територій, екологічна місткість яких значною мірою вже вичерпана і формуються екстремальні умови. Для таких територій вони є єдиною можливим виходом із кризового стану в найближчий відрізок часу.

По-перше, її створення вимагає комплексної оцінки стану території за багатьма природними і соціальними показниками, з'ясування факторів, що загрожують її розвитку в майбутньому і на цій основі оптимізації її використання й усунення негативних тенденцій. По-друге, вона відновлює занедбані, непридатні землі і збільшує продуктивність природних ресурсів: кормів для тваринництва, деревини, грибів, ягід, лікарських рослин, промислових тварин для населення, надаючи йому додаткові вигоди як від безпосереднього використання ресурсів, так і від їх ліцензування. Провідну роль у цьому можуть відігравати галузі лісового, сільського та водного господарств, які починають переорієнтовуватись на збалансоване використання земель і ресурсів. Майже ідеальними щодо цього є лісові масиви і водойми, які надають практично всі види ресурсів і послуг — від полювання, рибальства, відпочинку, оздоровлення і до світоглядних наукових, навчальних, просвітних, естетичних, моральних тощо. Принципово важливим через свою масовість і значні економічні вигоди є розвиток туризму на базі природних ядер історичної спадщини, гірських масивів, річок, озер, унікальних ландшафтів тощо, а також упорядкована рекреація. По-третє, екомережа поліпшує екологічний стан довкілля через регулювання гідрологічного режиму, припинення ерозії, пом'якшення мікроклімату, зменшення забруднення, збагачення грантів, стабілізацію малого кругообігу речовини, збереження відновлюваних ресурсів, підтримку природного балансу тощо. По-четверте, сприяє збереженню історичної спадщини й розвитку традиційних, найбільш економічно невиснажливих форм господарювання, таких як бджільництво, рибо- та звіророзведення,

садівництво, натуральне пасовишне скотарство. По-п'яте, екомережа стимулює впровадження нових технологій. По-шосте, реалізація програми сприяє більш раціональному розселенню населення, збільшенню його зайнятості і прибутків, створенню комфортніших умов проживання і здорового способу життя. По-сьоме, йдеться про збагачення його інтересів, підвищення освіти і національного самоусвідомлення, зрештою, про синергію, синергійні думки та діяльності.

Вбачається, що нині актуальними є такі чинники щодо втілення ідеї екомережі: організаційні, фінансові та правові. Очевидно, що розв'язання такого типу складних соціоекологічних проблем потребує тривісного підходу: створення загальної правової бази щодо екомережі, розвитку нормативних регулюючих документів та спеціальних переговорів із місцевим населенням та угод у конкретних випадках.

Щодо правових аспектів створення екомережі, то в Україні існує досить розвинена правова база в галузі, насамперед, природно-заповідного фонду; по-друге, існують можливості її розвитку та вдосконалення, зокрема, щодо екомережі. Такий розвиток визначатиметься формуванням відповідного завдання та його оплатою.

Певною підставою розв'язання фінансових проблем створення або функціонування екомережі є врахування можливостей її самокупності, тією чи іншою мірою. Зокрема, завдяки економізації використання біоресурсів та різноманітних властивостей ландшафтів і створення сприятливого економічно-правового клімату в цій галузі. Головним джерелом фінансових надходжень можуть бути гроші за використання біоресурсів: риби, мисливських тварин, деревини, лікарських рослин тощо. За всі ці ресурси введено певну плату, яка є символічною для користувача, але в межах держави — це досить великі кошти, які потрапляють переважно в бюджет, не маючи при цьому конкретного адресата. Проблема полягає в забезпеченні їхньої адресності, тобто в необхідності простежити шляхи проходження та цільове використання коштів, насамперед із метою відтворення біоресурсів і впровадження невиснажливих технологій природокористування. Слід також забезпечити цільове надходження платежів за використання інших природних ресурсів — мінеральних, водних, рекреаційних, земельних [3].

Важливим джерелом фінансування програми з екомережі може бути також залучення коштів на місцевому рівні з метою розв'язання екологічних проблем, створення інфраструктури для екобізнесу, заохочувальне або партнерське співфінансування [4]. Нині, на превеликий жаль, екологічні проблеми деградації малих річок і джерел, ерозії чи абразії, засолення або дефляція тощо трапля-

ються в будь-якому населеному пункті та в межах будь-якої території. Усі ці проблеми потребують невідмінного розв'язання. Позаяк ідея екомережі значною мірою збігається із розв'язанням кожної з перелічених проблем, то є основа для відповідної співпраці та поєднання зусиль національних, регіональних і місцевих державних відомчих і громадських організацій та інституцій, стимулюючи паралельно процеси демократизації.

Зрештою, з огляду на суспільну вагомість проекту, можна запропонувати ще один шлях стратегічного рівня — формування спеціальної державної програми соціально-екологічної спрямованості. Така програма мала б стати викликом безробіттю та екологічним проблемам і забезпечити синергію суспільних зусиль. Відомо, що у світі вже напрацьовано досвід соціальних робіт. Зокрема, це досвід США 1930-х років виходу з Великої депресії, ФРН 1940-х років — подолання соціально-економічних проблем повоєнного періоду. Змістом програм таких соціальних робіт було залучення тимчасово безробітних на будови вагомого суспільно-громадського значення — спорудження доріг, різних об'єктів, відбудову житла, комунікацій. Здається, доречно й Україні, яка має офіційний рівень безробіття 4 відсотки, а прихований — до 20 відсотків, скористатися цим досвідом, спрямувавши програму соціальних робіт на розв'язання екологічних проблем. У такий спосіб можна забезпечити створення першої черги екомережі та часткове подолання безробіття. Буде також виграно час для впровадження інших соціально-економічних заходів щодо подолання безробіття та розвитку екомережі. Додатковим ефектом такої програми виявлялася б суттєва екологізація суспільної свідомості, практичне впровадження екоосвіти, згідно із золотим правилом Песталоцці про навчання через наочність.

Аргументи щодо створення екомережі можуть бути як "моральні", так і "матеріальні". "Моральні" аргументи наполягають, наприклад, на необхідності відновлення природних ландшафтів як природно-історичного середовища розвитку нації та держави, виконання конституційних положень щодо збереження біорізноманіття [5] та забезпечення безпеки, а також інших нормативно-правових документів, забезпечення чистоти води, землі, повітря, створення нових рекреаційних зон, забезпечення якості довкілля та життя населення, до чого закликають вчені, письменники, екологи, медики. Це також означає реалізацію, дотримання чинних (поки що на папері) відповідних нормативно-правових актів. Інший важливий момент: все ще не відбулося перелому до кращого в стані довкілля, все ще не зупинена тенденція руйнації екосистем, помітна інерція виснажливого, екологічно-незбалансованого розвитку [6,7].

Узагальнимо деякі з вирашних моментів створення екомережі:

а) залучення в обіг природного капіталу (природних ресурсів) із незначною стартовою інвестицією, питомою головною інвестицією, невисокою амортизаційною вартістю і, власне, нескінченним у часі, відчутним прибутком;

б) значне здешевлення в майбутньому заходів забезпечення екобезпеки та боротьби із забрудненням та очищенням природних вод на територіях, охоплених екомережею;

в) зменшення безпосередніх витрат на лікування завдяки поліпшенню здоров'я населення внаслідок поліпшення якості довкілля;

г) інтеграція фінансових і людських ресурсів з метою виконання цілісної екологічної програми типу "екомережа" замість їх розпоршування на виконання чисельних, але не взаємопов'язаних між собою державних, регіональних, місцевих, відомчих програм і громадських ініціатив, як це відбувається тепер;

д) потенційна можливість надходження міжнародної фінансової допомоги на компенсаційних засадах на кшталт "додаткової вартості" ("incremental cost") від Глобальної Екологічної Фундації.

Поза всім цим чи не найбільші труднощі становлять: економічна ситуація, що склалася в країні,

необхідність перепрофілювання господарства на традиційні невиснажливі форми або розвиток надсучасних технологій, недостатнє усвідомлення необхідності якнайскорішого розв'язання цієї проблеми урядовцями всіх рангів і населенням, а також обмаль часу, що залишився для втілення у життя концепції екомережі.

В ширшому контексті глобальної екополітики важливими інструментами кооперативної розбудови екологічно дружніх суспільств має бути: 1) скоординована система екоправа, базована на рішеннях Ріо-92 та глобальних конвенціях [8, 9]; 2) політична підкріпленість екологічних варіантів розвитку (наприклад, через "екологізацію" технічної допомоги); 3) екологізація світової фінансово-економічної та банкової сфери [10]; 4) розбудова міжнародних екологічних інституцій, що покликана забезпечити синергію розвитку (типу ГЕФ); 5) розвиток регіональної екологічної відповідальності, в тому числі через право [11]; 6) технологічна переорієнтація; 7) "зеленіння" місцевих громад. Україна, після прийняття програми розбудови національної екомережі, має гарний шанс продемонструвати піонерну конструктивність у розв'язанні екологічних проблем та збереженні природного базису існування і розвитку, втілюючи в життя принципи екологічної збалансованості.

1. Conserving Europe's Natural Heritage. Towards a European Ecological Network / Ed. by: Graham Bennett.— London-Dordrecht-Boston. 1994.— 334 p.
2. Мовчан Я. І. Екомережа України: обґрунтування структури та шляхів втілення.— В кн.: Конвенція про біологічне різноманіття: громадська обізнаність і участь.— Екологічний фонд "Ноч-Хау".— Київ.— 1997.
3. Movchan Ya. The way forward: How to profile the relationship between biodiversity and economy in the Environment for Europe Ministerial process / Globalization, Ecology and Economy.— Proceedings of the European Conference.— Tilburg, 24—26 November, 1999.
4. Role of Economic Instruments in Integrating Environmental Policy with Sectoral Policies / Ed. J. Becvar, Kokine M.— UN / New York and Geneva, 1998.— 162 p.
5. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 1999 році.— Міністерство екології та природних ресурсів України.— Київ.— Видавництво Раєвського — 2000 — 184 с.
9. National Report of Ukraine on Conservation of Biological Diversity / Ed. by: Movchan Ya. I., Shelyag-Sosonko Yu. R.— Kyiv, MEP / Prospect Ltd., 1997 — 31 p.
6. State of Environment in Ukraine for 1999 / Ministry of Ecology and Natural Resources.— Kyiv.— 2000.— P. 194.
8. Caring for the Earth. A Strategy for Sustainable Living. IUCN / UNEP/WWF, 1991, Gland.
9. World Conservation Strategy. Living resource conservation for sustainable development. IUCN, UNEP and WWF, 1980, Gland, Nairobi, Washington, respectively.
10. Valuing the Global Environment/Washington, DC: GEF, 1998.— 162 p.
11. The Pan-European Biological Diversity Strategy.— Strasbourg: Council of Europe, UNEP, ECNC. 1996.— 50 p.

Movchan Ya. I.

NATIONAL ECONET OF UKRAINE: CONCEPT AND IMPLEMENTATION SCENARIO

One of the most productive ideas of modern ecology is idea of econet. The idea of econet is integrative in bio — and landscape diversity conservation, on the one hand, and, on the other,— the prospective of sustainable nature resources use. The basic intention of econet is establishing the conditions for sustainable development, not only conserving ecosystems and components, but allowing people to have economic and social profit. The scenario of implementation and respective problems are considered.